

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.003>
УДК 811.161.2'0'373.611

П.І. БІЛОУСЕНКО, доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий співробітник відділу
історії української мови та ономастики,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: pbilousenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3794-1037>

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XI–XIII ст. (ДЕРИВАТИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ)

Розкрито походження праслов'янських дериватів, утворених за допомогою тематичних суфіксів (голосних *а, *б, *і, *й), первинне значення яких було втрачене. З'ясовано, що ці матеріально виражені суфікси в праслов'янській мові поєднували в собі дві функції: словотвірну і флексійну, що дало підстави їх називати суфіксами-флексіями або протонульсуфіксальними формантами. Дібрані деривати із перших писемних пам'яток української мови та лексикографічних праць, що відображають лексику цього періоду, мають загальне словотвірне значення «носій процесуальної ознаки» або «опредметнена дія або стан». Здійснено опис лексико-словотвірних типів нульсуфіксальних девербативів чоловічого роду в давньоруськоукраїнській мові XI–XIII ст. Дериватологічний аналіз показав, що нульсуфіксальне творення іменників чоловічого роду в давньоруськоукраїнській мові було звичним явищем, що заклало потужну основу для подальшої активізації нульового форманта в іменниковій деривації.

Ключові слова: історія нульсуфіксальної деривації, протонульсуфіксальні форманти, загальне словотвірне значення, лексико-словотвірні типи, носій процесуальної ознаки, предметнена дія або стан.

Історія формування афіксальної словотвірної системи українського іменника може бути досліджена на основі докладного опису окремих фрагментів цієї системи — історії творення похідних слів за допомогою всіх формантів. Матеріально виражені іменникові афікси в діяхронному аспекті досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці. Однак у розвідках з історичного творення українського іменника нульсуфіксальні похідні здебільшого випадали з розгляду, оскільки поняття нульсуфіксального

Цитування: Білоусенко П.І. Лексико-словотвірні типи нульсуфіксальних іменників в українській мові XI–XIII ст. (деривати чоловічого роду). *Українська мова*. 2020. № 3 (75). С. 3–17. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.003>

творення було сформоване лише в 50-х рр., а термін утвердився в українській дериватології на початку 80-х рр. XX ст. Тим часом, як показали попередні дослідження, творення українського іменника сучасної української мови [2: 18—19], нульсуфіксальні субстантиви — це досить вагомий фрагмент української лексики, цим способом твориться велика кількість іменників із широкою гамою лексико-словотвірних значень.

Нульсуфіксальне творення іменників справдана не було притаманне системі слов'янського словотворення, нульові словотворчі засоби української мови виникли на основі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейського періоду, а тому іменники розгляданого типу творення спочатку мали у своїй структурі кореневу, суфіксальну і флексійну морфему: *бѣгъ* (*bĕg-ǫ-s), *ходь* (*chod-ǫ-s) тощо [див. 7 II: 86; 5: 38]. Такі іменники належали до тематичних суфіксальних похідних, голосні *a, *ǫ, *i, *ǫ спочатку були засобом іменникового словотворення, первинне значення яких зараз уже не відновлюється [6: 193]. Тематичний суфікс поступово втрачає своє словотвірне значення [9: 12—13], згодом він повністю поглинувся флексією.

Значний вплив на подальшу долю цих імен справило встановлення ними відношень із дієсловами [3: 171], що активізувало словотвірну здатність у праслов'янській мові деяких континуантів згаданих суфіксів: *-a* (<**-a*), *-ъ* (<**-o*) і почасти *-ь* (<**-i*). Паралельно від одних і тих же кореневих основ могли утворюватися ітеративні й каузативні дієслова на *-iti*. Отже, при іменниках типу *brodъ* існували дієслова типу *broditi*. І якщо на більш ранніх етапах вони перебували в паратактичних словотвірних відношеннях, то в праслов'янській мові іменники почали сприйматися похідними від дієслів, що стало поштовхом для творення нових девербативів [8: 59]. Відповідні матеріально виражені суфікси в праслов'янській мові мали специфічний характер, вони поєднували в собі дві функції: словотвірну і флексійну, тобто виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до відповідного типу відмінювання. Це дало підстави назвати їх суфіксами-флексіями або прото-нульсуфіксальними формантами. Двофункційність була рисою, яка суттєво відрізняла структури з нульовим суфіксом від дериватів з матеріально вираженим формантом.

Подальші загальномовні зміни (фонетичні, морфологічні) спричинили втрату матеріального показника похідності, при цьому збереглися структурні й семантичні зв'язки твірних і похідних утворень. Донедавна такі структури називали кореневими іменами — «безсуфіксними іменами різних типів основ» [1: 15—71], безсуфіксними похідними їх називають і укладачі Етимологічного словника слов'янських мов (Праслов'янський лексичний фонд). На початку 80-х рр. XX ст. згадані деривати почали відносити до нульсуфіксальних дериватів [4: 62—75]. З огляду на це доцільно розглядати їх за родами. Мета статті — здійснити опис лексико-словотвірних типів нульсуфіксальних девербативів чоловічого роду в давньоруськоукраїнській мові XI—XIII ст.

1. Девербативи із загальним словотвірним значенням ‘носій процесуальної ознаки’.

1.1. Назв осіб-виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією у давньоруськоукраїнський період були представлені порівняно невеликою кількістю номенів. Напр.: **пророкъ** (1076 СДЯ VII: 137) ‘проповідник’; **слы приидоша** (XI/XIII—XIV ХА: 562) ‘посол’ (*слати* ‘посилати, направляти’), пор. **посълъ** (1118/бл. 1425 СДЯ VII: 324) ‘посол, представник довіреної особи якогось правителя’; **приидоша къ нему послы** (80-і XIII ЖАН: 29) (*посълати*); **Гавиниеви сторожи** (XI/XVI ИФ: 182); **невозможно безъ вожа добра ... испытати и видѣти всѣхъ святыхъ мѣст** (1106—1108/XV ХД: 2); **повиноутисѧ вожемъ вашимъ** (106) ‘предводитель’; **поваръ же Глѣбовъ** (1118 ПВЛ: 136) від, очевидно, прасл. *rovariti*, пор. чеське *rovariti* ‘поварити’, латиське *rovarit* ‘те саме’, *rovarnica* ‘кухарка’; **послухъ** (1118/1377 СДЯ VII: 250) ‘свідок, очевидець, той, що засвідчує підтверджує щось, тобто, той, хто чув’, **Богъ послухъ есть** (64) (*послуховати* ‘свідчити’); **наставъ** (XII/XIV СДЯ V: 200); ‘наставник, учитель’ (XI); **приставъ** (1300 СДЯ VIII: 575) ‘особа, призначена для охорони чи супроводу когось’ (*приставляти* ‘ставити, призначати’) та ін.

1.2. Кількість назв осіб-носіїв процесуальної ознаки, що визначає їхню, поведінку, погляди, соціальний стан, родинні стосунки тощо, порівняно з попередньою групою у давньоруськоукраїнський період була дещо більшою. Напр.: **пророци ѿ христовѣ пришествии повѣдаж** (1035—1050 ІлСл: 79) ‘проповідник’ (*проречи, прореку* ‘передбачити, передрекати’); **лъжь (ложь)** (1057 СлРЯ VIII: 276) ‘обманщик’; **спасъ** (1057 СлРЯ VIII: 276) ‘спаситель, рятівник’; новгородське **смърде** (др. пол. XI НГБ: № 512) ‘селянин, мужик’ (*смърдети* ‘погано пахнути’); **заступъ** (1280 СДЯ III: 308) ‘захисник, заступник’; **отрокъ** (XI/XIII—XIV СДЯ VI: 208) ‘хлопчик, підліток’ ‘молодший член дружини’ (XII), ‘слуга, працівник’ (1076), ‘служитель, працівник при посадових особах’ (XI — поч. XII), **отроци и вельможъ Александрови раздѣлиша цр(с)твие** (XI/XIII—XIV ХА: 9) ‘слуга, раб’ (*отъречи, отърекоу*); **воевода** Божій (1106—1108 ХД: 25); **слуга** (1118 Ср III: 423) (*слуговати, служити*); цей іменник у XI—XIII ст. належав до чоловічого роду, а відповідник жіночого роду мав форму *служница* (XI Ср: 431); **изворогъ** (1118/1377: 477) ‘знедолений’ (*извъргати* ‘виганяти’); **сватъ** мой (к. XII/бл.1425 ЛК: 697); **[О] же закоупъ бѣжить ѿт господы** (сп. 1282 ПР: 127) ‘особа, що відпрацьовує борг’; **предвожа** (1296 СДЯ VIII: 85) ‘ватажок’, **предтеча** (1284 XI/XIV СДЯ VIII: 119) ‘попередник, провісник’ та ін.

У досліджених пам’ятках XI—XIII ст. знаходимо й кілька назв суб’єктів дії як збірного поняття, напр.: (XI/XIII—XIV ХА: 219); **народъ иерусалимскы** (XI/XV ХА: 219); **родъ единъ** (1118/бл.1425 ПВЛ: 5); **полонъ** (1118/1377 СДЯ VII: 91) ‘полонені’, *полонити* ‘взяти в полон, полонити, підкорити’; **загонъ** (XIII—XIV СДЯ III: 29) ‘військовий підрозділ, що знаходиться в засаді’.

1.3. У пам’ятках XI—XIII ст. задокументовано кілька атрибутивних назв тварин, напр.: *Тогда же Оугре на фарехъ и на скокохъ играхуть на ЕАро-*

славли дворъ (к. XII/бл.1425 ЛК: 416) ‘скакун, кінь’. Сюди, ймовірно, належить і *подпряжь* (1073 СлРЯ XVI: 43) ‘запряжна худоба’. Такого ж типу назва півня *кокоть* (XI/XV СлРЯ VII: 230), що походить від звуконаслідувального праслов’янського кореня **kokotati* (Пр I: 331). Задокументована й назва рослини: *садъ* (1073 Ср III: 241) ‘рослина, дерево’.

Значно ширше (за загальною кількістю дериватів і за числом лексико-словотвірних груп) нульсуфіксація представлена в словотвірному полі неживих предметів. Ці іменники можуть називати явища природи, природні об’єкти, а також предмети, пов’язані з діяльністю людини. У досліджених джерелах вони представлені кількома лексико-словотвірними типами.

1.4. Назв явищ природи, стихійних лих у пам’ятках XI—XIII ст. фіксується небагато: *морозъ* (1076 СДЯ V: 24) пов’язане чергуванням голосних з *мерзкий, мерзнуть* (Ф II: 656) прасл. **morzъ* із **myrzi* ‘мерзнути’ (ЕСУМ III: 515); *троу(с) велии* (XI/XIII—XIV ХА: 4) ‘землетрус’; *бы(с) потопъ на земли* (54); *Смъркъ = сморкъ = смерчь* (сп. XII Ср: III 447) ‘смерч, хмара’; *оуже бо баше к заморозу* (к. XII/бл.1425 ЛК: 458) ‘заморозки’; *пожар* (к. XII/бл.1425 СлРЯ XVI: 94); *поводъ* (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 472) ‘повінь’; *мракъ* (к. XII СДЯ V: 30) ‘морок, темнота’, пов’язано чергуванням голосних з *меркнутъ, мерцать* (Ф II: 657), прасл. **myrkъ* ‘морок, туман, хмара’ < **myrknoti* (ЕСУМ III: 516). Це старослов’янське запозичення на д-р-укр ґрунті маємо *змьркноти* ‘померкнути, стемніти’; *варъ* (XIII СДЯ I: 374) ‘спека’; *моръ* (к. XIII/1377 СДЯ V: 25) ‘мор’ *морити* та ін.

1.5. Група нульсуфіксальних найменувань природних об’єктів, ділянок землі, поверхонь, їхніх меж тощо бере свій початок із давніх часів. У давньоруськокраїнській мові XI—XIII ст. девербативів із таким лексико-словотвірним значенням було декілька: *потокъ* (1076 СДЯ VII: 342) ‘потік, струмок, джерело’, *потечи* ‘потекти’; *облакъ* (Ср I: 516) ‘хмара’, це давнє утворення із префікса *ob-* і дієслова **velkti* ‘волокти, тягти’ (Черных I: 586, ЕСУМ IV: 135), тобто із **obvelkti* на давньоруськоукраїнському мовному ґрунті, певне, втратило зв’язок із мотивувальним дієсловом, проте у пам’ятках цього періоду документується повноголосне *оболокъ* (1230 СДЯ V: 517) ‘хмара’; *объходъ* (XI/XIII—XIV СДЯ V: 565) ‘острів’; *объходити* ‘обходити; оточувати, розташовуватися навколо’; *проровъ* (1118 СДЯ VII: 137) ‘промоїна, проток’; *прогонъ* (до 1147 Ср III: 1519) ‘дорога, прохід’.

1.6. Низка девербативів, що позначали локативи за функційною дією, була сформована вже в давньоруськоукраїнський період. Напр.: *преходъ* (1076 СДЯ VIII: 329) ‘перехід, місце переправи’, пор. повноголосне *переходъ* (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 378) ‘хід між двома будовами’; *исходъ* (1076 СлРЯ VI: 345) ‘місце виходу’; *вхо(д) творахоу* (XI/XIII—XIV ХА: 24); *до перевоза снудоша* (517); *выходъ* (XI/XVI СлРЯ III: 271); *оувозъ Боричевъ* (1118 ПВЛ: 9) (*въвозити*); *прогонъ* (до 1147 Ср III: 1519) ‘дорога, прохід’; *погостъ* (1118/1377 СДЯ VI: 484) ‘садиба, місце тимчасового перебування князя при об’їзді земель’, ‘велике село; центр сільської общини’ (к. XIII/1377 СДЯ VI: 488), *погостити* ‘прийняти когось, дати тимчасовий приют’; *оболость* (XII СДЯ V: 517) ‘епархія, область, на яку поширюється влада

єпископа', однокореневий іменник *область*, утворений із *ob-* і **volstь* (Ф III: 102), точніше, від **obvoldati* > **obvoldtь* > **obvolstь*. Про старослов'янський характер цього слова свідчить неповноголосне сполучення *ла* (Черных I: 586), яке структурно й семантично співвідноситься з нечасто вживаним дієсловом *области* 'володіти, владарювати' (СДЯ V: 489), власне український дериват мотивувався, імовірно, незафіксованим **оболосту*; *оплотъ* (XII/XIV СДЯ VI: 140) 'загорожене місце'; *огородъ* (к. XII/1377 СДЯ VI: 77) *огородити* 'обгородити, загородити'; *переходъ* (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 378) 'прохід між двома будовами'; *садъ* (к. XII/бл.1425 ЛК: 1184) 'пристань, місце висадки на річці'. Сюди також *исадъ* (Там само: 390) 'пристань, місце висадки на річці', певне, від *исадити* 'висадити'. Останній іменник пізніші переписувачі неправомірно розуміли як *насадъ* 'вид судна' (див. Радзівіловський список літопису, рукопис Московської духовної академії), пор.: *Видѣвъ брата изнемагающа. и Болгаре выслалиса баху к нему с миромъ. поиде оупать къ исадомъ. и ту на исадѣ(х) Бъ под Изаслава. и вложиша и в лодью.* Таке ж тлумачення цього слова подано в СДЯ (IV: 166); *пристанъ* (XII—XIII СДЯ VIII: 579) 'притулок'; *предѣлъ* (1284 СДЯ VIII: 126) 'кордон, рубіж, область'; *проходъ* (1284 СДЯ VII: 258) 'прохід'; *и сташа ... на бродоу* (к. XIII/бл.1425 ЛГВ: 742); *переводъ* (к. XIII/1377 СДЯ VI: 366) 'перекладина'; 'переправа, місце, де переправляються на другий берег' (1096) та ін.

1.7. У давньоукраїнській мові XI—XIII ст. кількісно група назв споруд, об'єктів різноманітного призначення та їхніх елементів серед назв предметів була однією з найбільших. Напр.: *пороубъ* (1036 СДЯ VII: 223) 'тюрма, темниця', *пороубити* 'посадити до в'язниці'; *възлезь к притвороу* (60-і XI УС: 127) 'критий хід, галерея, сіни храму' (*притворити* 'приробити, влаштувати на додаток до чогось'; пор. *притворъ* (XII СДЯ VIII: 603) 'задня частина церковної будови, у якій перебували ті, що каються, язичники та іновірці, допущені до слухання Святого письма'; 'церковне подвір'я, що примикає до церковної споруди і включає споруди різного призначення' (1284), 'частина церкви з окремим вівтарем' (XI/XIV); *оградъ* (1076 СДЯ VI: 79) 'сад, город', 'загорожене місце' (XII), 'загін' (1284); *кровъ* (1076 СДЯ IV: 299) 'дах'; *покровъ* (1076 СДЯ VII: 52) 'покрівля, дах; прикриття, схованка', перен. 'захист; захисник', співвідносне з *покривати*; *помостъ* (XI/XIII—XIV СДЯ VII: 137) 'кам'яне чи дерев'яне покриття'; *подбой* (XI СлРЯ XV: 223) 'лутка'; *каменымъ оградомъ сию окроужи* (XI/XIII—XIV ХА: 142); *позлати ... помостъ* (139) 'підлога' (*помостити* 'вистлати, вимостити'); *късевиш въ црквнѣмъ свѣдании створъ проиде* (232) *подпоръ* (XI/XV СлРЯ XVI: 41) 'підпора'; *подбой* (XI СлРЯ XV: 223) 'лутка'; *насъпъ церковный* (1106—1108/XV ХД: 16) 'насип, основа' (*насъпати*); *гробъ* (1113/1496 СлРЯ IV: 137) (*грести, гребу* 'хоронити'); *оплотъ* (XII/XIV СДЯ VI: 140) 'огорожа, пліт', (XI/XIV) *оплѣтати* (XI/XIV) 'обплітати, обвивати'; *плотъ* (к. XII/1377 СДЯ VI: 433) 'огорожа, пліт, паркан' *плести* 'плести, сплітати'; *огородъ* (к. XII/1377 СДЯ VI: 77) *огородити* 'огородити, загородити'; *преградъ* (к. XII СДЯ VIII: 52) 'огорожа, стіна';

преводъ (к. XII СДЯ VIII: 35) ‘арка’, *преводити* ‘направляти’; **погребъ** (к. XII/1377 СДЯ VI: 490) ‘погріб; темниця, тюрма’, *погребти* ‘поховати’; **плоть** (к. XII/1377 СДЯ VI: 433) ‘огорожа, пліт, паркан’ *плести* ‘плести, сплітати’; **прикровъ** (к. XII СДЯ VIII: 462) ‘покриття, покрив’; **выше Заруба** (к. XII/бл.1425 ЛК: 440); **ωстрогъ** зажгоша (457) ‘частокіл’ (*ωстрогати*), пор. **ωстрогъ** (к. XIII бл.1425 СДЯ VI: 190) ‘частокіл, огорожа із кілків, зовнішнє окруженє (1118/бл.1425) укріплення міста’, *ωстрожитися* ‘обгородити, оточити свій табір частоколом’; **прилѣнь** (1259 СДЯ VIII: 498) ‘архітектурна прикраса’ (*прилѣнити* ‘приліпити, прикрасити’); **преклад** (1284 СДЯ VIII:172) ‘перекладина, балка’; **прозоръ** (1284 СДЯ VII: 54) ‘вікно; відкритий вигляд на щось’; ‘здатність передбачити’ (1282) (*прозьрити прозьрѣти*).

1.8. У досліджений період сформованою була група найменувань інструментів, механізмів, пристосувань для виконання дії. Напр.: **столпома ... съ затворы** (XI/XIII—XIV ХА: 116) ‘засув, пристосування для запирання’; **завертом ωтвараше** (257); **заворъ** (XI/XIII—XIV СлРЯ V: 167) ‘засув, запор’; **вложити рубль въ уста** (1118 ПВЛ: 178) ‘відрубок, кляп’; **замъкъ** (XII СДЯ III: 325); **мячь** (XII/XV СлРЯ IX: 353) ‘мяч гральний; перен. безладний натовп’, співвідносне з *мячити (мягчити)* ‘робити м’яким’; **завѣсь** (1284 СДЯ III: 290); **перевѣсь** (1285—1291 СДЯ VI: 367) ‘сітка для ловлення птахів’; **порокъ** (к. XIII СДЯ VII: 221) ‘пристосування для метання каміння, стінопробивне знаряддя’ тощо.

У цій групі найменувань маємо кілька дериватів, що позначають засоби пересування: **возъ** (XI/XIV СДЯ I: 460) ‘віз’; **повозъ везуть** (1118 ПВЛ: 84) ‘підвода’ (*повезти*); **и ста ... в насадѣ** (135); **насадъ** (к. XIII/бл.1425 СДЯ V: 188) ‘вид судна’ (від *на і садить* (Ф III: 47)); А за **строугъ гривна** (сп. 1282 ПР: 67) ‘човен, судно’ від *строугати*. Пор. новгородське **плоть** (XII НГБ: №115).

1.9. У давні часи була започаткована лексико-словотвірна група на позначення одягу, взуття, його елементів (зокрема й прикрас): **покровъ** (1076 СДЯ VII: 52) ‘покривало, пелена, габа’, співвідносне з *покривати*, пор. також переносне: **покровъ невидѣнія** (XIII/XV КП: 87); **покрыль былъ прапроуднымъ ωббодомъ своимъ** (XI Ср III: 531) ‘одяг’; **и ц(с)ркіи пристроу съвлеци** (XI/XIII—XIV ХА: 509) ‘прикраси’; **перегребъ, перегрѣбъ** (1118/1377 СДЯ VI: 368) ‘плащ, накидка’; **прикровъ** (к. XII СДЯ VIII: 462) ‘покривало’ (*прикривати*); **повой** (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 473) ‘жіночий головний убір у вигляді пов’язки повойник, плат’ **повитиса** ‘бути повитим’; **наоузъ** (1280 СДЯ V: 207) ‘пов’язка, яка носить як амулет’; **обедъ** (1280 СДЯ V: 477) ‘частина царського? чи монашого одягу — кільце, обруч’; **обувъ** (1284 СДЯ V: 550), це праслов’янське утворення, яке може бути потрактоване як похідне від дієслів **obuvati / obuti* (ЭССЯ 30: 252) на давньоруськоукраїнському ґрунті мотивується дієсловом *обувати*; **поставъ** (1284 СДЯ VII: 294) ‘тканина, полотно, виріб із тканини, пелена’, прасл. *postavъ* є похідним від дієслова *stati* (ЕСУМ IV: 536), точніше, від *postati*; **омень** (1285—1291 СДЯ VI: 124) ‘одяг, що накидається на плече’.

У пам'ятках XI—XIII ст. знаходимо й кілька найменувань елементів зброї: *ни шатра имаше. но подькладъ пославъ. и сѣдло в головахъ* (1118/бл.1425 ПВЛ: 64) 'підкладка під сідло'; *ѡша конѡ ... за поводъ* (к. XII/бл.1425 ЛК: 558) 'повід, частина кінської зброї' пов'язано, певно, з *поводити* 'підмовляти, підбивати' чи *повести* 'повести, відвести'.

1.10. Окремим лексико-словотвірним типом у XI—XIII ст. були *дери-вати*, що називали продукти харчування (чи корм для тварин): *сверѣте ачи по горсти овса, или пшеницѣ ли отрубъ* (1118 ПВЛ: 127) від *отрубити*, первинне значення 'відбите від зерна'; створити *цѣжь* (128) 'розчин борошна і киселю' від *цѣдити* 'цідити, пити побагато'; *покормъ* (1118/бл.1425 СлРЯ XVI: 170); *обѣдъ* (1130 СДЯ V: 575) 'їжа, приготована на обід', цей іменник етимологічно виводять із складання *ob-* і кореня **ĕd*, пор. **ĕsti*, *ĕdmъ* (ЭССЯ 26: 183, див. також ЕСУМ IV: 134), на українському ґрунті досліджуваного періоду структурно й семантично співвідноситься з *обѣдати*; *кормъ* и *питье* (к. XIII/бл.1425 ЛГВ: 931) 'їжа, корм для худоби'; *квасъ* на устроеные хлѣбом (XIII/XIV КП: 40) 'закваска, дріжджі' тощо.

1.11. Лексико-словотвірний тип іменників чоловічого роду, які є *назвами речовин, матеріалів* у давній руськоукраїнській мові представлений кількома іменниками: *гнои* (1076 СДЯ II: 336) 'гній', 'перегній'; *потворъ* (XII/XIII—XIV СДЯ VII: 339) 'зілля, отрута' (XII), співвідносне з *потворити*, *потварати* 'віроджувати, оновлювати, змінювати, надавати нового вигляду, перетворювати'; *варъ* (1284 СДЯ I: 374) 'смола'.

1.12. У давньоруськоукраїнській мові вживалося кілька нульсуфіксальних девербативів на *позначення соматизмів*: *чрево ѡмоу ѡходомъ не идѡше* (XI/XIII—XIV ХА: 154) 'anus' (*оходити* 'відходити'); *чрево емоу не шло прохода(м)* (16); *ставъ* (Ср III: 489) 'суглоб, член', пор. за *всаки соу-ставъ плать гривнъ серебра* (1229 СГ: 21); *плѣтъ* (1156—1163 СДЯ VI: 435) 'плоть тіла'; 'жива істота' (1118/1377 СДЯ VI: 436) 'людська природа, плотьське земне начало в людині' (1076).

1.13. В XI—XIII ст. була сформованою лексико-словотвірна група *назв хвороб, неприємних відчуттів*: *и оумре прелоги* (XI/XIII—XIV ХА: 462) 'понос, бігунка' (*прелогати* 'змішувати'); *своробъ на нозѣ* (XI Ср III: 287) 'сверблячка, короста'; *кашель* (XI/XVI СлРЯ VII: 98); *вредъ* (XII СДЯ I: 489) 'хвороба, налив', пор. дещо пізнішу фіксацію повноголосної форми *вередъ* (1280 СДЯ I: 393) 'хвороба; налив, гнійник'; *порокъ* (к. XIII/бл.1425 СДЯ: 221) 'фізична вада' чи 'порок, поганий недолік' (там само: 1076). М. Фасмер і П. Черних порівнюють із *порицати* (Ф III: 331). П. Черних вказує на праслов'янське походження із **poricati*, у пам'ятках XI—XIII ст. документуються дієслова *поречи*, *порикати* 'висловити осуд, дорікнути, знеславити'.

1.14. У пам'ятках XI—XIII ст. виявлено й ряд іменників із *параметричними значеннями* — *назви мір (довжини, об'єму, ваги тощо)*: *възрастъ* (1076 СДЯ II: 115) 'зріст, висота; вік'; *възрастъ* (XII СДЯ II: 116) 'вік; певний вік'; *двою дострѣлу вдалѣ* (1106—1108 ХД: 23); *проваръ меду* (1118/бл.1425 ПВЛ: 125) 'певна міра меду чи пива'; *возъ* (XII СДЯ I: 461) 'вантаж, міра поклажі';

волокъ = *вълькъ* (1229 Ср I: 291) ‘простір між берегами річок, через які волочили судна’; *полтора перестрѣла* (к. XIII/бл.1425 ЛГВ: 772); *извъсь* (1284 СДЯ III: 488) ‘міра ваги’; *поставъ* (1284 СДЯ VII: 294) ‘тканина, полотно’ — ця назва позначала також умовну міру довжини тканини з верстата. Пор. новгородські: з *росты водасте* (к. XIII НГБ: №483) ‘проценти’; *наклады твоє дати* (др. пол. XIII НГБ: №142) ‘проценти’.

1.15. Досить виразним був лексико-словотвірний тип девербативів зі значенням *результату дії*, часто це — сукупність певного продукту: *оброкъ* (*обръкъ*) (1057 СлРЯ XII: 157) ‘плата’; А *найма даи коробию ржи* (XI СлРЯ X: 102) ‘плата за оренду’; *слѣдъ* (XI Ср III: 440); *накладъ* (XI/1280 СДЯ V: 152) ‘прибуток, процент’, *накладати, накласти* ‘покласти щось зверху’; *перетесь* (XI/сер. XV СДЯ VI: 377) ‘межовий знак, зроблений сокирою на дереві’; *не створившаго прикупа имъ* (1106—1108/XV ХД: 2) ‘прибуток’; *акы нѣкакъ оуловъ оуловивъ*; (1118 ПВЛ: 262); *изворогъ* (1118/1337 СДЯ III: 477) ‘викидень’; *заимъ* (1118/1377 СлРЯ V: 201) ‘борг, заклад’; *залогъ* (XII СДЯ III: 322) ‘заклад, речі, віддані в заклад’; *наставъ* (XII/XIV СДЯ V: 200) ‘надбавка, що береться натурою як процент при позичці (меду)’; *залогъ* (XII СДЯ III: 322) ‘заклад’; *провозъ* (XII СДЯ VII: 21) ‘плата за провіз’; *прилогъ* (XII СДЯ VIII: 475) ‘прибуток’ (*прилагати* ‘добавляти, приєднувати’); *прикладъ* (XII/XIII СДЯ VIII: 450) ‘прибуток’, ‘заповідь’; *пленъ* (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 422) ‘здобич, полонені’, *пленити* ‘взяти в полон’, пор. *полонъ* (к. XIII/бл.1425 СДЯ VII: 91) ‘полонені’, ‘військова здобич’ (*полонити*); *помощь* (к. XII/1377 СДЯ VII: 138) ‘допоміжне військо’; *почесть* (к. XII СДЯ VII: 412) ‘винагорода’; *прилоды приносяще* (XII—XIII ЧудРД: 59) ‘приплід у тварин; приріст; дари, те, що принесли’; *поплата* (1265—1267 VII: 194) ‘плата’; *пересоудъ* (1229/1277—1279 СДЯ VI: 377) ‘судовий податок (мито)’; *наслѣдъ* (1284 СДЯ V: 196) ‘спадок’; *покладъ* (1284 СДЯ VI: 600) ‘речі, майно, залишені для зберігання’; *покласти* ‘покласти, скласти’; *приходъ* (1284 СДЯ VIII: 623—624) ‘дохід, прибуток’ (1284); *приносъ* (1284 СДЯ VIII: 522) ‘дар’ (*приносити*); *переимъ* (1285-1291 СДЯ VI: 371) ‘нагорода, плата за впіймання когось’; *прикоупъ* (1285 СДЯ VIII: 463) ‘прибуток’ (*прикупити*); *переимъ* (1285—1291 СДЯ VI: 371) ‘нагорода, плата за піймання’ (*переимати*); *поставъ* (1296 СДЯ VII: 294) ‘багатство, майно’; *а поборомъ ... ко князю* (к. XIII/бл.1425 ЛГВ: 904) ‘податок’ та ін.

1.16. Із давніх часів формується і підтип нульсуфіксальних девербативів зі значенням *результату інтелектуальної дії*, часом оформленого у вигляді усного чи писемного мовлення: *наоукъ* (1076 СДЯ V: 207) ‘звичка, навичка’, ‘управління’ (XII СДЯ V: 207); *образъ* (1076 СДЯ V: 523) ‘зовнішній вигляд, подоба’, ‘втілення’ (там само: XI/XIII—XIV), ‘зображення’, ‘знак, символ’, ‘зразок, приклад’, ‘вид, різновид’, ‘суть, витвір, особа’, ‘порядок, уклад’, ‘характер’. Це праслов’янське утворення з коренем **raz-*, певне, від *obraziti* зберігає мотиваційні зв’язки з давньоруськоукраїнським *образити* ‘надати чому-небудь належного вигляду’; *єже на кр(ст)ѣ ... напи(с)* (1118 ПВЛ: 27); *отписъ* (1150/XVII СлРЯ XIII: 298) ‘грамота, запис, письмове свідчення’; *слово ... внѣ оуставы изнесетса*

(XI/XIII—XIV ХА: 28); **поклонъ** (XI/сер. XIII СДЯ VII: 34) ‘привітання, поклон в листі; грамоті тощо’ (XII—XIII), ‘просьба’ (к. XIII/1377) (*поклонити, поклонятися*); **поклепъ** (XI/1285—1291 СДЯ VII: 29) ‘звинувачення без доказів’, ‘несправедливе звинувачення’ (XII/XIV), пор. *поклепати* ‘несправедливо звинуватити’; **послухъ** (XI/XV СДЯ VII: 250) ‘свідчення, доказ’; **призоръ** (XI/XIII—XIV СДЯ VIII: 408) ‘уявлення, поняття’ (*призирати*); **обѣтъ** (XI/XIII—XIV СДЯ V: 578) ‘обіцянка; урочистий договір’, це праслов’янське утворення (*oběť < *obvěť*) походить із префікса *ob-* та іменникової основи *věť* ‘вислів’ (Ф III: 99), похідної від *věť* ‘гілка, прут’, первинно це слово позначало ‘обгороджена гілками ділянка’, пов’язане з *obvētiti* ‘обставити (позначити) гілками’ (ЕСУМ IV: 134). У пам’ятках XI—XIII ст. твірного дієслова **obvѣтити* не виявлено, однак фіксуються в цих часових рамках однокореневий пасивний дієприкметник минулого часу *обѣтований* ‘обіцяний’ та дієслово *обѣтовати* ‘домовитися’; **нарадъ** (1118 СДЯ V: 187) ‘порядок, устрій’; **поносъ** (1118/1377 СДЯ VII: 176) ‘наруга, ганьба’, ‘сором’, ‘докір, засудження’ (*поносити*); **нарадъ** (1118 СДЯ V: 187) ‘порядок, устрій’; **помыслъ** (1118/1377 СДЯ VII: 150) ‘думка, помисел’, ‘поганий намір, злий помисел, погане бажання’ (1076), ‘міркування, роздум’ (XII) ‘припущення, прозріння’ (XII), ‘підстава, основа’ (1284); **облазнь** (1160 СДЯ V: 488) ‘помилка, омана’, *облазити* ‘впасти в оману, помилитися’; **нарокъ** (XII СДЯ V: 185) ‘мета, намір’; **повѣсть** (XII СДЯ VI: 489) ‘сказання, розповідь; розмова, бесіда, промова’, *повѣстити* ‘бесідувати’, *повѣствовати* ‘розповідати, обговорювати, вести мову про щось’; *съмирены(м) смысломъ и послушанием вся претръпѣваше* (XIII/XV КП: 37); **извѣтъ** (1284 СДЯ III: 488) ‘заповіт’; **пороугъ** (1284 СДЯ VII: 226) ‘осуд’ чи ‘сором, ганьба’ (там само: 1208) *поруугати* ‘зганьбити, образити, принизити, осоромити’; **наимъ** (1284 СДЯ V: 147) ‘договір про позику, позику; плата за роботу; тимчасове користування на певних умовах, аренда; прибуток’, співвідносне з *наимати, наймовати(ся)*; **назоръ** (1284 СДЯ V: 145) ‘підозра’, пор. *назирати* ‘спостерігати, опікати’; **покладъ** (1284 СДЯ VI: 600) ‘заповіт’ *покласти* ‘покласти, скласти; робити внесок’; **присагъ** (1285—1291 СДЯ III: 601) ‘присяга’ (*присагнути* ‘приєднатися’); **пороугъ** (1284 СДЯ VII: 226) ‘наруга, образа’; ‘сором, ганьба’ (1208), *поруугати*; **приводъ** (1284 СДЯ VIII: 383) ‘пояснення, тлумачення, коментар’ (*приводити* ‘повідомляти’); **мысль** (XIII СДЯ V: 81) ‘розум’, **mysliti, *myslь* (Черных I: I552) тощо.

2. Іменники із загальним словотвірним значенням ‘опредметнена дія або стан’

2.1. Група іменників із загальним словотвірним значенням ‘опредметнена дія або стан’ у пам’ятках XI—XIII ст. становить значну кількість деривативів, утворених способом нульсуфіксації; це здебільшого деривати, що вказують на *тривалу дію (більшої або меншої інтенсивності) чи стан як предмет без додаткових семантичних значень*. Напр.: **находъ** (1073 СлРЯ X: 299) ‘нашестья, вторгнення, напад’; **говоръ** (1076 СДЯ II: 342); **поклонъ** (XI/сер. XIII СДЯ VII: 34) ‘поклон, привітання’, *поклонити, поклонятися*; *да творѣ(т) и(м) мовь ... ели(к) хотѣчи* (1118 ПВЛ: 31) ‘миття’;

юди *ѡако* (1118/1377 СДЯ VII: 91) ‘взяття в полон’; *покрѣмь* (1118/1377 СДЯ VII: 65) ‘годування, одержання утримання від населення’, *покормити*; *потворь* (XI/XIII—XIV СДЯ VII: 339) ‘чаклунство, отруєння’ (XII), співвідносно з *потворити*, *потварати* ‘відроджувати, оновлювати, змінювати, надавати нового вигляду, перетворювати’; *приступь* (XI/XIII—XIV СДЯ VIII: 593) ‘напад, штурм’; *приходь* (XII СДЯ VIII: 623—624) ‘прихід, прибуття’, ‘військове вторгнення’ (к. XII); *пребодь* (XII СДЯ VIII: 329) ‘ходіння, мандрування, обхід’; *прикладь* (XII/XIII СДЯ VIII: 450) ‘додавання, прибавка’; *позорь* (XII СДЯ VI: 578) ‘дія за дієсловом *позьрѣти*’; *пренось* (XII СДЯ VIII: 235) ‘перенесення святих дарів на жертвник після причащення пастви’; *плачь* (XII СДЯ VI: 416) ‘плач, вираз горя, скорботи’; *тѣхъ на искоупь поустуша* (к. XII/1377 ЛК: 327) ‘викуп’; *заходь* (XII/XIII СДЯ III: 355) ‘захід (сонця)’; *прилогь* (XII СДЯ VIII: 475) ‘прибавляння, збільшення, примноження’, ‘удар, напад’ (XII/XIII); *поѣздь* (к. XII/бл.1425 СДЯ VI: 419) ‘від’їзд’, ‘об’їзд земель’ (п.1136-п.1137/сер.XIV) *поїздити* (для збору податків); *посвѣтъ* (к. XII СДЯ VII: 242) ‘освітлення’ *посвѣтити* ‘яскраво засвітитися, блиснути’; *поскокъ* (к. XII СДЯ VII: 243) ‘стрибок’ (поскакати); *мывь* (к. XII—поч.XIII СДЯ V: 81) ‘миття’; *приѣздь* (1258 СДЯ VIII: 1258 650—651) ‘приїзд, прибуття’; *примѣсь* (1282 СДЯ VIII: 506) ‘злягання’ (*примѣситиса* ‘вступити в статеві стосунки’); *выводь* (1264—1265 II: 238) ‘примусове переселення’; *изверать* (1280 III: 477) ‘повернення’; *проходь* (1284 СДЯ VII: 258) ‘проходження’; *принос* (1284 СДЯ VIII: 522) ‘принесення’ (*приносити*); *перенось* (1285—1291 СДЯ VI: 374) ‘перенесення святих дарів на престол під час літургії’; *наворопи конь свои на бѣгъ* (к. XIII/бл.1425 ЛГВ: 797); *провозь* (1285—1291 СДЯ VII: 21) ‘провіз, перевезення’; *показнь* (XIII СДЯ VI: 595) ‘покарання, урок, приклад’, *показнити* ‘карати, стратити’ та багато ін.

2.2. В окремих лексико-словотвірний тип виокремлюються *найменування вчинків людей (позитивних і негативних)*. Іменники з таким значенням фіксуються в найдавніших писемних пам’ятках, виявляють певну стійкість в історії української мови. Напр.: *блоудь* (1080—1089/XIV Іо: 17) ‘розпуста’; *разбои мнози* (1106—1108 ХД: 21); *посѣтъ* (XII СДЯ VII: 332) ‘турбота, милість’, *посѣтити* ‘виявити допомогу, милість’; *подвижь* (XII СДЯ VI: 528) ‘душевний рух, спонука; боротьба, змагання; релігійний подвиг, подвижництво’ (*подвигатися*); *перевѣтъ* (к. XII/1377 СДЯ VI: 367) ‘зрада’; *пребодь* (XII СДЯ VIII: 329) ‘виверт, хитрощі’; *поспѣхъ* (XIII СДЯ VII: 276) ‘сприяння’, ‘старанність, запопадливість’ (1296), *поспѣшити* ‘поспішати’, ‘виявити допомогу, сприяти, допомогти’ та деякі ін.

2.3. Опредметнені назви дій, що вказують на *стосунки між людьми* або *стан цих стосунків*. Таких іменників у XI—XIII ст. фіксується порівняно небагато: *миръ* (1076 СДЯ IV: 542); *сварь ... имоуще* (XI/XIII—XIV ХА: 555); з *того спору* (XIII СНСК: 176) від *сѣпирати са* ‘сперечатися’.

2.4. Найменування опредметнених дій (станів) за будь-яких умов містять *елемент абстрактності*. У пам’ятках досліджуваного періоду знаходимо нульсуфіксальні девербативи, у яких значення дії зневизначено, натомисть превалює сема абстрактності: *свѣтъ разьма* (1037—1050 ІлСл: 89);

много смысла (XI—XIII—XIV ХА: 47); *вѣсъ* (XII—XIII СДЯ II: 305) ‘вага’ (*вѣсити* ‘зважувати, визначати вагу чогось’); *соблазнъ* (XI/XVI ИФ: 204); *без прирока быти* (190) ‘недолік’; *домысль* (XI—XIII/XIV СДЯ III: 52) ‘розум’; *бѣше ... смороды* (XIII/XIV ЛН: 30) тощо.

До цієї групи приєднуються нульсуфіксальні абстракти, що іменують *процеси інтелектуальної діяльності та їхні наслідки*: *бжѣим промысломъ* (1037—1050 ІлСл: 80) ‘задум’; *свѣтъ мои* (95); *похвала* (1076 СДЯ VII: 376) ‘похвала, схвалення; вихвалання’, ‘подяка’; (XII); *промысль* (1076 СДЯ VII: 100) ‘передбачення, провидіння’; *отвѣтъ приимъше* (XI/XIII—XIV ХА: 29); *домысль члвч(с)кыи* (98) ‘думка’; *мьчьть* (XI/XIII—XIV СДЯ V: 101) ‘уявлення; видіння, привид’, *мьчьтати* ‘уявляти’.

2.5. Серед абстрактних іменників, у XI—XIII ст. була сформована група найменувань *людських почуттів, бажань, внутрішнього стану і под.:* *постъ* (1076 СДЯ VII: 312), цей іменник звичайно пояснюють як запозичення із германських мов (Черных II: 60) разом із спорідненими дієслівними формами (ЕСУМ IV: 416). У XI—XIII ст. поряд із наведеним дериватом фіксується часто вживане (за СДЯ 366 вживань) дієслово *поститися*, яке цілком можна розглядати як мотивувальне до *постъ*; *просторъ* (XI/XIII—XIV СДЯ VII: 248) ‘свобода дій’; *полонъ* (1118/1377 СДЯ VII: 91) ‘полон, рабство’; *пленъ* (1118/1377 СДЯ VI: 422) ‘те саме, що пленъ’; ‘полон, неволя’; *пополохъ* (1149 СДЯ VII: 197) ‘тривога, переполох’; *печаль* (СДЯ VI: 382) *печалуватися*; *не имѣтъ гнѣва ни на когоже* (1130—1150 Кир: 43); *поносъ же бѣша римляномъ* (XI/XIII—XIV ХА: 40) ‘сором’ від *поносити* ‘дорікати’; *посагъ* (к. XII СДЯ VII: 233) ‘заміжжя’ *посагнути* ‘вийти заміж’; *мертвы и бо срама не имамъ* (1118 ПВЛ: 70); *засоръ* (XII/XIII СДЯ III: 302) ‘гріх, сором’; *покои* (к. XII/бл. 1425 СДЯ VII: 37) ‘відпочинок, безділля, незайнятість справою; заспокоєння, припинення хвилювань, тривог, набуття спокою; кончина, упокоєння; турботи, догляд за хворими, людьми похилого віку’ співвідносне з *покоити, покоитися*; *пополохъ* (к. XII СДЯ VII: 197) ‘тривога, переполох’, *пополошитися*; *попора* (к. XII—поч. XIII СДЯ VII: 44) ‘покірність’ *покорити* тощо.

Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що після повної втрати словотвірного значення протонульсуфіксальними формантами в давній руськоукраїнській мові, особливо після занепаду зредукованих, розглядані деривати перейшли до похідних, у яких вичленовується нульовий суфікс, а в початковій формі нерідко й нульове закінчення. Огляд словотвірної структури й семантики цих утворень показав, що нульовий суфікс був дуже продуктивним у віддієслівному словотворенні іменників, мав широкий діапазон лексико-словотвірних значень. Семантичне наповнення наведених похідних у багатьох випадках досить широке, часом одні й ті ж структури перебували в різних лексико-словотвірних типах, адже ці деривати могли розвивати при собі нові, вторинні значення, здебільшого поміна асті, при цьому вторинних значень могло бути декілька. Усе це створило потужну основу для подальшої активізації нульового форманта в іменниковому словотворенні.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АктиГ-Вол — Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. За ред. О.С. Мельничука. Київ, 1982—2012. Т. 1—6.
- ЖАН — Житие Александра Невского. «Кто с мечом». Три произведения древнерусской литературы XIII—XV вв. Перевод с древнерусского. Москва, 1973.
- ИФ — Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. Москва — Ленинград, 1958.
- ІлСл — Молдован А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона. Київ, 1984.
- Іо — Иоанна, митрополита руськаго ... написавшаго правила церковная от святыхъ книгъ вкратцѣ Якову черноризьцю, 1080—1889 рр. (список XIV ст.). *Памятники древнерусского канонического права*. Ч. I: Памятники XI—XIV вв. Спб., 1880. (РИБ; Т. 6).
- Кир — Вопросы Кирика, Саввы, Илии с ответами Нифонта, епископа новгородского и др. иерархических лиц. 1130—1156 гг., сп. XIII ст. *Памятники древнерусского канонического права*. Спб., 1880. Ч. I. (РИБ; Т. 6).
- КП — Абрамович Д. Киево-Печерський патерик. Репринтне видання. Київ, 1991.
- КТур — Еремін І.П. Лит. насліддя Кирила Туровського. *Труды отдела древней русской литературы*. Москва, 1955.
- ЛГВ — Галицько-Волинський літопис. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. *Ипатьевская летопись*. Москва, 1962.
- ЛК — Київський літопис. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. *Ипатьевская летопись*. Москва, 1962.
- МП — «Поученье» В. Мономаха. *Лаврентьевская летопись*. 2-е изд. Ленинград, 1926.
- НГБ — Янин В.Л., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977—1983 гг.). Москва, 1986.
- ПВЛ — Повість временних літ за Лаврентіївським списком. *Полное собрание русских летописей*. Т. I. *Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку*. Москва, 1962.
- Пов — Перетц В.Н. Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в. Санкт-Петербург, 1903.
- ПР — Правда русская. Тексты подгот. к печати В.П. Любимов, Н.Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров и др.; Под ред. Б.Д. Грекова. Москва — Ленинград, 1940.
- Пр. — Преображенский А. Этимологический словарь русского языка: в 2-х т. Москва, 1959.
- СДЯ — Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.). Т. 1—10. Гл. ред. Р.И. Аванесов, И.С. Улуканов, В.Б. Крысько. Москва, 1988 —2012.
- СГ — Смоленские грамоты кафедральной церкви Богородицы. Древнерусские княжеские уставы XI—XV вв. Изд. подгот. Я.Н. Шапов. Москва, 1976.
- СлРЯ — Словарь русского языка XI—XVII вв. Вып. 1—30. Москва, 1975—2015.
- СНСК — Высоцкий С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам графитти XI—XVII вв.). Киев, 1976.
- Ср — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Спб., 1893—1912. Т. 1—3.
- УВ — Устав князя Володимира Святославича. *Древнерусские княжеские уставы XI—XV вв.* Изд. подгот. Я.Н. Шилов. Москва, 1976.
- УС — «Устав студийский» по списку XII в. [Фрагмент]. Подгот. к печати Д.С. Ищенко. *Источники по истории русского языка*. Москва, 1976.

- Ф — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Т. 1—4. Москва, 1964—1973.
- ХА — Книги временныа и образныа Георгиа мниха. *Истрин В.И. Хроника Георгиа Амартола в древнем славянорусском переводе*. Т. I. Текст. Петроград, 1920.
- ХД — Житъе и хожденье Данила Русьскыя земли игумена, 1106—1108. Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. Санкт-Петербург, 1896.
- Черных — Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. Москва, 2006.
- ЧудРД — Съказание чюдесь ... романа и двѣда. Успенский сборник XII—XIII вв. Изд. Подгот. О.В. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон. Под ред. С.И. Коткова. Москва, 1971.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд. Под ред. О.Н. Трубачева. Москва, 1974—2005.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варбот Ж.Ж. Древнерусское именное словообразование. Москва, 1969.
2. Волинець Г.М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника. Запоріжжя, 2009.
3. Мейе А. Общеславянский язык. Москва, 1951.
4. Молодых Л.И. Отглагольное словообразование существительных в древнерусском языке. Саранск, 1982.
5. Николаев Г.А. Русское историческое словообразование: теоретические проблемы. Казань, 1987.
6. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. Москва, 1974.
7. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. Москва, 1968.
8. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk. Tom 1—3. 1974—1979.
9. Wojtyła-Swierzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. PAN. Monografie sławistyczne, 30. Wrocław — Warszawa — Krakow, 1974.

LEGEND

- АктиГ-Вол — Kupchynsky, O. (2004). Acts and documents of the Galicia-Volyn principality of the XIII — first half of the XIV centuries. Research. Texts. Lviv (in Ukr).
- ЕСУМ — Melnychuk, O.S. (Ed.). (1982—2012). Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vol. Vol. 1— 6. Kyiv (in Ukr).
- ЖАН — Life of Alexander Nevsky (1973). *“Who with the sword”. Three works of ancient Russian literature of the XIII—XV centuries*. Translated from Old Russian. Moscow (in Rus.).
- ИФ — Meshchersky, N.A. (1958). The history of the Jewish war of Josephus in the Old Russian translation. Moscow — Leningrad (in Rus.).
- ЛлСл — Moldovan, A.M. (1984). A word about the law and grace of Hilarion. Kyiv (in Ukr).
- Ю — John, Metropolitan of Russia and wrote the ecclesiastical rule from the holy books in short to Jacob the Blacksmith, 1080—1889 years (list of the fourteenth century) (1880). *Monuments of ancient Russian canon law*. Part I: *Monuments of the XI—XIV centuries*. (RIB; Vol. 6). St. Petersburg (in Rus.).
- Кир — Questions of Kirik, Savva, Elijah with answers of Nifont, bishop of Novgorod and other hierarchical persons, 1130—1156, sp. XIII century (1880). *Monuments of ancient Russian canon law*. Part I. St. Petersburg (in Rus.).
- КП — Abramovich, D. (1991). Kyiv-Pechersk Paterik. Reprint edition. Kyiv (in Ukr).
- ЛГВ — Galician-Volyn chronicle (1962). *Complete collection of Russian chronicles*. Vol. 2. *Ipatiev Chronicle*. Moscow (in Rus.).
- ЛК — Kyiv Chronicle (1962). *Complete collection of Russian chronicles*. Vol. 2. *Ipatiev Chronicle*. Moscow (in Rus.).

- МП — “Teachings” by V. Monomakh (1926). *Lawrence’s chronicle*. 2nd ed. Leningrad (in Rus.).
- НГБ — Yanin, V.L., Zaliznyak A.A. (1986). Novgorod charters on birch bark (from excavations in 1977—1983). Moscow (in Rus.).
- ПВЛ — The Tale of Bygone Years According to the Lawrence List (1962). *Complete collection of Russian chronicles*. Vol. I. *Lavrentyevskaya and Suzdalskaya chronicle on the academic list*. Moscow (in Rus.).
- Пов — Peretz, V.N. (1903). The story of three kings-magi in the West-Russian list of the XV century. St. Petersburg (in Rus.).
- ПП — Grekov, V. D. (Ed.). (1940). The Russian truth Texts of preparation. To print V.P. Lyubimov, N.F. Lavrov, M.N. Tikhomirov et al. Moscow — Leningrad (in Rus.).
- Пр. — Preobrazhensky, A. (1910—1914). Etymological Dictionary of the Russian language: in 2 vol. Moscow (in Rus.).
- СДЯ — Avanesov, R.I. (Ed.). (1988—2013). Dictionary of the Old Russian language (XI—XIV centuries). Vol. 1—10. Moscow (in Rus.).
- СГ — Smolensk charters of the Cathedral Church of the Mother of God (1976). *Ancient Russian princely charters of the XI—XV centuries*. (Ed.) J.N. Shchapov. Moscow (in Rus.).
- СлРЯ — Dictionary of the Russian language of the XI—XVII centuries (1975—2015). Issue 1—30. Moscow (in Rus.).
- СНСК — Vysotsky, S.A. (1976). Medieval inscriptions of Sophia of Kyiv (based on graffiti of the XI—XVII centuries). Kyiv (in Ukr.).
- Ср — Sreznevsky, I.I. (1893—1912). Materials for the dictionary of the ancient Russian language. T. 1—3. St. Petersburg (in Rus.).
- УВ — Shilov, Ja.N. (Ed.). (1976). Charter of Prince Vladimir Svyatoslavich. Ancient Russian princely charters of the XI—XV centuries. Moscow (in Rus.).
- УС — “Studio Charter” on the list XII (1976). [Fragment]. Ishchenko, D.S. (Ed). *Sources on the history of the Russian language*. Moscow (in Rus.).
- Ф — Fasmer, M. (1964—1973). Etymological dictionary of the Russian language. Per. with him. and ext. O.N. Trubatsov. Vol. 1—4. Moscow (in Rus.).
- ХА — Books of time and images of monks of the monk (1920). *Istrin, V.I. Chronicle of George Amartol in the ancient Slavic translation*. Vol. I. Text. Petrograd (in Rus.).
- ХД — The Life and Travel of Daniel Abbot of the Russian Lands, 1106—1108 (1896). The text is reproduced from the oldest list of the fifteenth century. St. Petersburg (in Rus.).
- Черных — Chernykh, P.Ya. (2006). Historical and etymological dictionary of the modern Russian language: in 2 vols. Moscow (in Rus.).
- ЧудРД — Saying chudes ... Roman and David (1971). Assumption collection of the XII—XIII centuries. Knyazevskaya, O.V., Demyanov, V.G., Lyapon, M.V. (Eds.). Edited by S.I. Kotkov. Moscow (in Rus.).
- ЭССЯ — Trubachev, O.N. (Ed.). (1974—2005). Etymological dictionary of Slavic languages: Praslav. lex. stock. Aug. 1—32. Moscow (in Rus.).

REFERENCES

1. Varbot, J.J. (1969). Old Russian nominal word formation. Moscow: Nauka (in Rus.).
2. Volynets, H.M. (2009). Nullsuffxation in the word system of the Ukrainian name. Zaporizhzhia (in Ukr.).
3. Meye, A. (1951). Pan-Slavic language. Moscow: Publishing house vost. Literature. Moscow (in Rus.).
4. Molodych, L.I. (1982). Verbal derivation of nouns in Old Russian. Saransk: Publishing House of Mordovia university (in Rus.).
5. Nikolaev, G.A. (1987). Russian historical word formation: theoretical problems. Kazan: Kazan University Press (in Rus.).

6. Khaburgaev, G.A. (1974). Old Slavonic language. Moscow: Enlightenment (in Rus.).
7. Shansky, N.M. 1968. Essays on Russian word formation. Moscow: Moscow Publishing House. University (in Rus.).
8. Sławski, F. (1974—1979). An outline of Plaslavic word formation. *Slavonic dictionary*. Vol. 1—3. Wrocław — Warsaw — Krakow — Gdańsk (in Pol).
9. Wojtyła-Swierzowska, M. (1974). Prasłowiańskie nomen agentis. MR. Slavistic monographs, 30. Wrocław — Warsaw — Krakow (in Pol).

Статтю отримано 07.03.2020

Petro Bilousenko, Doctor of Philology,
Professor, Leading researcher of the Department of History
of the Ukrainian Language and Onomastics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: pbilousenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3794-1037>

LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF NULSUFFIXAL NOUNS
IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XI—XIII CENTURIES
(MALE DERIVATIVES)

The relevance of the study of the history of null suffix derivation as an important component of the Ukrainian word-forming system is substantiated. The origin of Proto-Slavic derivatives is revealed with the help of thematic vowels *a, *ǫ, *and, *ǔ, which originally served as a means of noun word formation, their original meaning is no longer restored. It was found that the materially expressed suffixes in the Proto-Slavic language had a specific character, they combined two functions: word-forming and inflectional, which gave rise to call them suffixes-inflections or protonulsuffixal forms. Subsequent common language changes (phonetic, morphological) caused the loss of the material index of origin, while preserving the structural and semantic connections of creative and derivative formations.

The description of lexical-word-forming types of null suffix masculine deverbatives in the ancient Russian-Ukrainian language of the XI—XIII centuries is carried out. based on the materials of the first written monuments of the Ukrainian language and lexicographical works that reflect the vocabulary of this period.

The selected derivatives have a general word-forming meaning “carrier of a procedural feature” or “objectified action or state”. These groups of derivatives represent lexical-word-forming types of names of persons by permanent or temporary occupation or profession, names of persons-bearers of procedural attribute (behavior, views, family relations, social status, etc.), names of subjects of action as a collective concept. Several attributive names of animals, less often of plants, have been documented. Lexical-word-forming types of null-suffix derivatives in the word-forming field of inanimate objects are described: natural phenomena, natural disasters, names of natural objects, locatives, structures, tools, results of physical or intellectual action, etc. In the group of derivatives with the general word-forming meaning “objectified action or state” groups of derivatives are analyzed, which name the action of greater or lesser intensity as an object, names of human actions (positive or negative) human feelings, desires, inner state, names of intellectual action processes. Selected linguistic facts give grounds to assert that the zero-suffix creation of masculine nouns in the ancient Russian-Ukrainian language was a common phenomenon, which laid a strong foundation for further activation of the zero formant in the noun derivation.

Keywords: *history of null-suffix derivation, pro-noun suffix formants, general word-forming meaning, lexical-word-forming types, carrier of procedural feature, objectified action or state.*